

THEOLOGIA BIBLICA

Székely József*
Kolozsvár

Pál apostol athéni igehirdetése – ApCsel 17,16–34

Die Predigt des Paulus in Athen – Apg 17,16–34.
Zusammenfassung

Die Apostelgeschichte ist eine Missionsgeschichte, die sich von Jerusalem ausgehend bis zur Hauptstadt des Römischen Reiches erstreckt. Der Rede des Paulus am Aeropag kommt eine besondere Stellung sowohl in Buch als auch in der Missionstätigkeit des Paulus zu. Es ist bemerkenswert, wie der Apostel auf seine Zuhörer achtet und sich ihnen bis zu einem gewissen Grad anpasst. Er sucht voller Phantasie und findet die Nische in der Denkwelt und Religion der griechischen Philosophie, durch welche das Licht des Evangeliums einziehen kann.

Paulus richtet sich zu Beginn und in der Mitte der Aeropag-Rede an philosophisch gebildete Zuhörer, allerdings kennt er keinen Kompromiss, wenn es um den Kern des Evangeliums, also um die Auferstehung Christi geht. Diese Kompromisslosigkeit hat den Spott der Epikureer, die kühle Gleichgültigkeit der Stoiker, aber wohl auch bei manchen den Glauben zur Folge. Trotz des geringen Erfolgs kann festgehalten werden, dass hier nicht der Apostel versagt hat, sondern seine Zuhörer. Sie haben eine vermutlich einmalige Möglichkeit verpasst, und waren darin weder die ersten noch die letzten.

Wer das Evangelium verkündigt, kann darin auch zurückgewiesen werden. Denken wir nur daran, wie sich manche gegenüber der Verkündigung Jesu oder gegenüber der Pfingstpredigt des Petrus verhalten haben. Diese Haltung kann auch dem heutigen Prediger begegnen. Die Aufgabe des jeweiligen Predigers ist folgende: Auch wenn sie auf keinen bahnbrechenden Erfolg zählen können, müssen sie dem Beispiel des Apostels folgen. Sie müssen mit offenen Augen in der Welt unterwegs sein, und sie sollen versuchen, die Andersdenkenden kennen und verstehen zu lernen. Sie müssen jede Gelegenheit ergreifen, um das Evangelium Jesu Christi zu verkündigen. Diese Verkündigung soll immer denselben Inhalt bewahren, egal, in welcher Form oder unter welchen Umständen sie geschieht.

---

* Székely József 1969-ben született Somosdon. 1989–1994 között a kolozsvári Protestáns Teológiai Intézetben, valamint a nagyszebeni Evangélikus Teológiai Fakultáson tanult és szerzett teológiai oklevelet. 1994 és 1995 között a Dési Református Egyházközségben volt segédlelkész, majd 1995 és 2001 között a Kozárvári Missziós Egyházközségben szolgált. Az 1998–1999-es tanévben az Utrechti Egyetem Református Teológiai Fakultásán képezte tovább magát gyakorlati teológiából. 2001 és 2009 között a Romániai Országos Református Lelkészszerkezetek Szövetsége (RORLÉSZ) elnöke volt. 2001-től a Kolozsvár-Alsóvárosi Református Egyházközség lelképásztora. Jelenleg a Debreceni Református Hittudományi Egyetem doktorandusza. Kutatási területe: gyakorlati teológia, homiletika. Az aktuális igehirdetés lehetőségeit, valamint a lelképásztori identitás és az igehirdetés kapcsolatának a kérdéseit vizsgálja.

Die Rede des Paulus am Aeropag bildet nicht das Ende der Apostelgeschichte. Sehr hoffnungsvoll stimmt die Tatsache, dass die Mission des Apostels weiterging, obwohl die Athener sie nicht annehmen wollten. Gott hat dafür gesorgt, dass sein Wort bis an die Enden der Erde gebracht wurde.

Schlüsselwörter: neutestamentliche Exegese, die Predigt des Paulus in Athen auf dem Aeropag – Apg 17,16–34.

Bevezető gondolatok

Pál apostol athéni igehirdetését nem lehet teljesen elvonatkoztatni az ő missziói szolgálatától, másutt elhangzott igehirdetéseitől. A vizsgált igazságszakasz (ApCsel 17,16–34) nem csupán az apostol prédikációját tartalmazza, hanem a kerettörténetet is. A 16–21. versek azokat az előzményeket és körülményeket beszélik el, amelyek folytán az apostol az Areopágoszra kerül, a tulajdonképpeni athéni beszéd a 22–31. versekben áll előttünk, szakaszt záró 32–34. versekben pedig a hallgatók reakciójáról és az elhangzott igehirdetés hatásáról szerzünk tudomást.

Az igazságszakasz vizsgálata a következő szempontok alapján történik: *az igehirdető személye, az igehallgatók, az igehirdetés tartalma, az igehallgatók viszonyulása és az igehirdetés eredményessége.*

1. Az igehirdető személye

„Athén piacán két világ találkozik. Az egyik képviselője egy elfáradt, testében tövist hordozó sátorponyva-készítő diaszpóra-zsidó, aki nem az athéniak előkelő khitonját viseli, akit a politika sem érdekel ebben a politikai városban, aki érvelése közben bölcsen elrejt a bálványok miatti háborgását. A másik világ képviselői a beszédben kifinomult, a vitában megedződött, egymással is szüntelenül bakalódó epikureusok és sztoikusok.”¹

Ki ez az elfáradt, testében tövist hordozó, sátorponyva-készítő és diaszpórai zsidó? Van Unnik, az utrechti állami egyetem újszövetségi teológia professzora és az őskeresztyén írástudomány professzora behatóan foglalkozik az apostol személyével *A történeti Pál* című előadásában.² Ki volt ez az ember, aki ilyen mély nyomot hagyott a történelemben? A személyével foglalkozó kutatás nem kerülheti ki a hatástörténetének vizsgálatát sem, hogy tudniillik miként hatott a szava és szolgálata az évszázadok során, hogyan reagáltak az általa írottakra a későbbi generációk, vagy éppen miként ihlette meg a páli teológia nemzedékek sorát.

¹ Kozma Zsolt: Az evangélium és a filozófia találkozása. In: *Alkalmas és alkalmatlan időben. Prédikációk.* Erdélyi Református Egyházkerület, Kolozsvár 1993, (297–300.) 297.

² Unnik, W. C. van: De historische Paulus. In: Berkouwer, G. C. – Oberman, H. A. (red.): *De dertinde apostel en de elfde gebod. Paulus in de loop der eeuwen.* Uitgeverij J. H. Kok N. V., Kampen 1971, 11–23.

Pál életére vonatkozóan bőséges forrásanyaggal rendelkezünk, s itt elsősorban a neki tulajdonított levelekre kell gondolnunk. Ezeknek a száma a kutatás során állandóan változik 7 és 13 között. Conzelmann³ szerint a páli teológia szakszerű összefoglalása és bemutatása szempontjából csakis a páli levelek jöhetnek számításba, s közülük is csupán a következők: Róm, 1–2Kor, Gal, Fil, 1Thessz és Fil. De ezekből is bőséges információanyagot nyerünk az apostol személyével kapcsolatosan, még akkor is, ha ezek számtalan megválaszolatlan kérdést vetnek fel.

A levelek mellett a Lukács által írt ApCsel fordít rendkívül nagy figyelmet Pál apostolra. Először a 9. fejezetben jelenik meg, hogy majd a 10–14. fejezetekben igen fontos szereplővé legyen, a 15. fejezettől pedig ő lesz a főszereplő. Ezért a könyv második fele elé akár ezt a címet is írhatnánk: „Pál cselekedetei”. Első látásra úgy tűnik, hogy az ApCsel a korai Jézus-mozgalom hű történeti forrása. Azonban tudjuk, hogy Lukács, akárcsak a korabeli történetírók, nem azzal a szándékkal és módszerekkel írt, mint a mai történészek, és azt is, hogy amit leír, az nem történelem, hanem *üdvörténet*.

„A Pál életének a rekonstrukciója során az ApCsel-t, bármennyire is értékes információ-forrás, csakis az elővigyázatos kritikai analízis szűrőjén keresztül átengedve lehet használni, és semmiképpen sem alkalmas a levelekből származó adatok korrigálására.”⁴

Conzelmann szerint az ApCsel egyáltalán nem releváns a Pál-rekonstrukció szempontjából. Biblián kívüli, pogány íróktól vagy későbbi keresztyén íróktól származó utalások pedig alig vannak.

A fent említett előadásában Van Unnik nem kronológiai sorrendben vizsgálja az apostol életét, hanem áttekinti az apostol „névjegykártyáját”-t és megállapítja, hogy mit mond magáról és életéről. Pál – az antik szokás szerint – bemutatkozással, neve megemlítésével kezdi a leveleit, de mindig hozzátesz még valamit. A legrészletesebb bemutatkozást a Róm 1,1 bevezető soraiban találjuk: *Pál, Jézus Krisztusnak szolgálója, elhívott apostol, elválasztva Isten evangéliomának hirdetésére.*

1.1. Pál származása

Jóllehet a vizsgált igeszakaszban nincs szó az apostol származási helyéről, ezzel a kérdéssel mégis érdemes foglalkozni néhány gondolat erejéig, már csak azért is, mert neveltetése és az a környezet, amelyben tanult, bizonyosan hatással voltak gondolkozására. A kis-ázsiai Tarsusban született. Apja római polgárjoggal rendelkezett, és ez arra utal, hogy a család már huzamosabb ideje élt diaszpórában. A páli életrajzokban nagy hangsúlyt fektetnek az apostol származásának helyére és azokra a hatásokra, amelyek itt érhatték. Van, aki gyökértelen diaszpóra-

³ Conzelmann, Hans: *Grundriß der Theologie des Neuen Testaments*. 6., verbesserte Auflage bearbeitet von Andreas Lindemann. Mohr Siebeck, Tübingen 1997, 164.

⁴ Delobel, Joël: *Paulus. Een kennismaking*. Halewijn N. V., Antwerpen 2008, 21.

zsidónak tartja őt, aki mindenféle pogány, vallási és filozófiai gondolkozásmód befolyása alá került Tarsusban. Egyes írásmagyarázók ebből messzemenő következtetéseket vonnak le, és ezekből kiindulva magyarázzák a páli teológiát.

Conzelmann úgy látja, hogy keveset lehet megtudni Pál általános képzettségéről.

„Tarsus jelentős kulturális képzőközpont volt, de a görög gyakorlat értelmében nem beszélhetünk Pál filozófiai iskolázottságáról. Pálnál mindent meghatároz a zsidó gondolkodásmód. A híres, sztoikus filozófiával kapcsolatba hozható areopágoszi beszéd (17,28) nem bizonyíték Pál képzettségére, ugyanis a beszédet Lukács szerkesztette.”⁵

Az ApCsel 22,3-ból az derül ki, hogy Pál, jóllehet Tarsusban született, de már kora ifjúságától fogva Gamáliel tanítványaként nevelkedett Jeruzsálemben. Erről ő maga is nyilatkozott: *Én zsidó ember vagyok, a cilíciai Tarsusban születtem, de ebben a városban növekedtem fel; Gamáliél lábainál kaptam nevelést az ősi törvény szigorú szerint, és én is így rajongtam Istenért, abogyan ma ti mindnyájan.* A Gal 1,14-ben is van szó erről: *...a zsidó hitbűségben sok kortársamat felülmúltam népem körében, mint-hogy fölöttébb buzgó rajongója voltam atyáim hagyományainak.* Ebből a fölöttébb buzgó rajongásból a keresztyének módszeres üldözése következett, mindaddig, míg meg nem ragadta őt Krisztus és nem állította szolgálatába. Így vall erről az 1Kor 15,8–10-ben: *Legutoljára pedig, mint egy torzszülöttnek, megjelent nekem is. Mert én a legkisebb vagyok az apostolok között, aki arra sem vagyok méltó, hogy apostolnak neveztessem, mert üldöztem Isten egyházát. De Isten kegyelméből vagyok, ami vagyok, és hozzáám való kegyelme nem lett hiábavaló, sőt többet fáradoztam, mint ők mindnyájan; de nem én, hanem az Istennek velem való kegyelme.*

1.2. Az apostoli szolgálat

Amikor Pál önmagáról és szolgálatáról beszél, illetve ír, a leggyakrabban *apostolként jelöli meg önmagát.* Ezzel az önmeghatározással gyakran találkozunk levelei bevezető soraiban, és a legtöbb esetben az általa hirdetett üzenet hitelessége érdekében ragaszkodott az apostoli címhez. Bár Lukács evangélista itt nem használja az ἀπόστολος (*küldött, követ*) megjelölést, mégis figyelembe kell vennünk, mert hozzátartozik az igehirdető identitás-kérdéséhez, amelyet az 2Kor 11,23–28-ban így írt le: *Krisztus szolgálói? Esztelenül szólok: én még inkább, hiszen többet fáradoztam, többször börtönöztek be, igen sok verést szenvedtem el, sokszor forogtam halálos veszedelemben. Zsidóktól ötször kaptam negyven botütést egy bóján, háromszor megvesszőztek, egyszer megköveztek, háromszor szenvedtem hajótörést, egy éjt és egy napot hanyódtam a tenger hullámain. Gyakran voltam úton, veszedelemben folyókon, veszedelemben rablók között, veszedelemben népem között, veszedelemben pogányok között, veszedelemben városban, veszedelemben a tengeren, veszedelemben álltestvérek között, fáradozásban és vesződségben, gyakori virrasztás-*

⁵ Conzelmann, Hans – Lindemann, Andreas: *Arbeitsbuch zum Neuen Testament.* 11. Auflage. Uni-Taschenbücher Band 52. J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen 1995, 527.

ban, éhezésben és szomjazásban, gyakori böjtölésben, hidegben és mezítelenségben. Ezekeken kívül még ott van naponkénti zaklattatásom és az összes gyülekezet gondja.

Pál körüljárt a világban. A zsinagógákban hirdette az eljött Messiásról szóló örömezenetet, a pogányokat pedig arra biztatta, hogy forduljanak el a bálványoktól és térjenek az egy, igaz Istenhez. Kenyerét sátorponyva-készítőként szerzte (ApCsel 18,3; 1Kor 4,12; 9,15; 2Thessz 3,8), hogy a kívülállók ne nevezhesék kenyérkereső prófétának, követőit pedig ne terhelje megélhetési gondjaival. Nem mellékes az sem, hogy testi szenvedést hordozva (*tövis adatott a testembe* – 2Kor 12,7) végezte az evangélium szolgálatát, éspedig erős küldetésstudattal és mindenki szolgálaként: *Isten ugyanis Krisztusban megbékéltette a világot önmagával, úgy-hogy nem tulajdonította nekik vétkeiket, és reánk bízta a békéltetés ígését. Tehát Krisztusért járva követségben, mintha Isten kérne általunk: Krisztusért kériünk, béküljete meg az Isten-nel!* (2Kor 5,19–20) Az általa hirdetett evangélium kevés megértésre és sok ellenállásra talált: *...miközben a zsidók jelt kívánnak, a görögök pedig bölcsességet keresnek, mi a megfeszített Krisztust hirdetjük, aki a zsidóknak ugyan megütközés, a pogányoknak pedig boldonság* (1Kor 1,22–23). Ezzel a megállapítással az apostol a maga küldetésének célját fogalmazza meg és meghatározza azt a területet, amelyen szolgálnia kell. Ez a megállapítás magában foglalja azt is, hogy nem ő választotta magának a hivatást, hanem Isten hívta el és küldte el őt a szolgálatra: *De amikor úgy tetszett annak, aki engem anyám méhétől fogva kiválasztott, és kegyelme által elhívott, hogy kinyilatkoztassa Fiát énbenem, hogy hirdessem őt a pogányok között* (Gal 1,15–16).

Pál útítársaira vár Athénben, és ezt az időt használja ki arra, hogy itt is hirdesse az evangéliumot. Lukács részletesen kidolgozta az athéni jelenetet. Ezzel nemcsak beszámolni szándékozott arról, hogy mi történt ott és akkor az apostollal, hanem mintát kívánt állítani az olvasók elé: miként kell beszélni az ehhez hasonló missziós helyzetekben. A Pál apostol és az athéniak konfrontációja az evangélium és a művelt pogányság konfrontációjának a modellje.⁶

2. Az igehallgatók

2.1. Az athéni polgárok

Az athéniak annak a régi metropolisznak a polgárai, amely már régen maga mögött hagyta virágkorát. Athénnek a Pál beszéde elhangzásakor alig volt 5000 lakosa, és már csak dicső múltjából élt. Korinthus már régen túlszárnyalta népesség és gazdasági jelentőség tekintetében.

„Amikor Pál megjelent a városban, Athén már régen nem volt politikai hatalom: múzeumvárossá lett, ahol meg lehetett csodálni a dicső múlt nyomait, és ahol a turisták a Szókratész, Platón és Periklész nyomait keresték.”⁷

⁶ Eck, J. van: Paulus in Athene: De goden voor het gericht. In: *Handelingen. De wereld in het geding*. Uitgeverij Kok-Kampen 2003, 368.

⁷ Roloff, Jürgen: *Die Apostelgeschichte*. Das Neue Testament Deutsch, Band 5. Vandenhoeck & Ruprecht Göttingen. 1981, 257.

Kulturális centrumként azonban megtartotta a hírnevét, és a tanulni vágyók pedig ide jöttek az egész görög-római világból. Athénben négy filozófiai iskola működött ebben az időben: *sztoikusok*, *epikureusok*, *peripatetikusok* és *akadémikusok*. Ezek közül Lukács csak az epikureusokat és a sztoikusokat említi meg, amelyek közül ekkor a sztoikusok voltak a jelentősebbek. E két filozófiai iskolának számtalan követője és szimpatizánsa volt az egész Római Birodalomban, és vagy egyik, vagy másik iskola befolyásolta a művelt görög vagy római emberek gondolkozását.

Pál apostol nem turistaként és nem tanulási szándékkal érkezett a városba, hanem

„[...] a zsidó kegyesek pogánysággal szemben tanúsított, kritikai perspektívájából közeledett az antik világ szellemi központjához.”⁸

A számtalan istenszobor, amelyre Athén annyira büszke volt, haragra gerjesztette az apostolt. Számára ezek a téves vallásosság jelei voltak. Ezeket a bálványokat nem tudta és nem is akarta a turista kíváncsiságával és vallási jelentőségüktől elvonatkoztatva szemlélni. Mivel a szobrok templomokban álltak és nem múzeumokban, szinte természetes, hogy felháborították az apostolt. Itt tehát a pogány vallásosság feletti haragjáról olvasunk (παρωξύνετο τὸ πνεῦμα αὐτοῦ), amelyet később, a beszéde elején stratégiai szempontból tartott kordában.

2.2. A diaszpóra-zsidók

Az ApCsel 2,9–11-ben olvasható felsorolás jól tükrözi diaszpórai zsidó közösségek jelenlétének földrajzi kiterjedését. Athénben a Kr. e. 2. századtól éltek zsidók. Amikor Pál itt járt, a város zsinagógai közössége kicsi és jelentéktelen volt. Athén a görög kultúra szellemi központja volt, a hellenista diaszpóra-zsidóság szellemi központja Alexandria volt. A diaszpórában élő zsidók missziói szolgálatot végeztek a pogány környezetben,⁹ és általában különbséget tettek a missziójuk irányában nyíltságot tanúsító emberek tekintetében. Azokat, akik áttértek a zsidó hitre, körülmetélkedtek és a teljes törvényt megtartották, *prozelitáknak* nevezték (προσήλυτος, προσήλυτοι; ld. ApCsel 2,11; 6,5; ld. még Mt 13,21). Azokat pedig, akik elfogadták az egy Istenről szóló zsidó hitvallást, de a törvény előírásait, különösen a körülmetélkedést nem vették át, *istenfélőknek* (szimpatizánsoknak) nevezték (σεβόμενος, σεβόμενοι; ld. ApCsel 13,50; 16,17; 17,4.17; 18,7).

A diaszpórai zsidóság missziói szolgálatát nagyban segítette a Septuaginta, amely rendkívüli jelentőséggel bírt a hellenista zsidóság szellemi fejlődése tekintetében. Conzelmann úgy vélekedik, hogy a hellenista zsidók apologetikus iratokkal védték a maguk monoteizmusát. Ezek polemizáltak a politeizmussal és élesen bírálták a bálványképek tiszteletét. A zsidóság és a hellenizmus közötti vita

⁸ Roloff, Jürgen: *i. m.* 257.

⁹ Conzelmann, Hans – Lindemann, Andreas: *Arbeitsbuch zum Neuen Testament*, 192.

egyik lényeges bizonyítéka *A Makkabeusok második könyve*. Ez a két kultúra szintetizálására törekvő kísérleteket kritizálja, különösen vallási vonatkozásban.¹⁰

Pál első hallgatói minden bizonnyal a kicsi zsinagógai közösség zsidó tagjai, valamint az *istenfélők* (σεβόμενοι). Amint erre előbb már utaltunk, itt azokról a pogányokról van szó, akik elfogadták az izraelita egyistenhitet, részt vettek a zsinagógai istentiszteleteken, de nem metélkedtek körül, és magukra nézve nem tartották kötelezőnek a teljes törvény betartását.¹¹ Pál szombatunként (17,2) tanított a zsinagógában.

„Az apostol minden bizonnyal a zsinagógai közösség jelentéktelensége miatt keresi és találja meg nagyon rövid idő alatt a kapcsolatot a pogány nyilvánossággal.”¹²

A kerámia-piacon beszél, az Akropolisztól észak-nyugatra. Mint valamikor Szókratész, ő is a piacon vitatkozik a filozófiai irányzatok képviselőivel.

2.3. Az epikureusok

Nevüket Epikurosról (Kr. e. 341–270), a görög atomistától, Démokritosz természetfilozófiájának követőjétől kapták, aki Kr. e. 306-ban egy kertet vásárolt Athénben, ahol filozófiát kezdett tanítani. Szerinte a legfőbb jó, amit az ember elérhet, a tartós élvezetben megélt létforma. Mivel az élvezetet a legmagasabb életcélként határozta meg, azt feltételezik róla, hogy kicsapongó életet élt. De ami írásaiból fennmaradt, az éppen ennek ellenkezőjét igazolja. Szerinte a tartós élvezet csakis egy olyan belső nyugalomban érhető el, amelyet nem zavar meg a félelem vagy a kívánság. Ezt csak az képes elérni, aki igényeit a szükségesség szintjére korlátozza és megszabadul mindenféle félelmétől. A legjellemzőbb és legerősebben jelentkező félelem pedig éppen a vallásosságból fakad. Ezért tiltakozott a népi vallásosság ellen, amely – véleménye szerint – az istenek büntetésétől való félelemből született. A vallásos ünnepek, az áldozatok és az imák mind arra való, hogy jóindulatra hangolják az isteneket. Ahhoz, hogy az ember tartós, belső nyugalmat találjon, meg kell szabadulnia ezektől.

Epikuros nem tagadta az istenek létezését, csak egészen másként képzelte el őket, mint a kortársai. Úgy vélte, hogy nem az az istentelen, aki tagadja a tö-

¹⁰ Ld. 2Makk 4,7–22, ahol arról szerzünk tudomást, hogy IV. Antiokhosz Epiphanész uralkodásának idején III. Óniász főpap testvére, Jázón, aki a görögökkel rokonszenvező párthoz tartozott, megszerezte magának a főpapi méltóságot, és megkísérelte hellénizálni a zsidókat (Kr. e. 174–171): *Olyan nagymértékű görögösítés – és az idegen szokásoknak átvétele – történt, az igen megátalkodott Jázón alatt, aki istentelen volt, nem főpap, hogy a papok már vonakodtak ellátni az oltár körüli szolgálatot. Megvetették a szentélyt, elhanyagolták az áldozatokat, és igyekeztek részt venni a küzdőtér törvénytelen eseményében, mibelyt megcsendült a gong. Amit az atyák tiszteltek, azt semmibe vették, viszont mindennél értékesebbnek tartották a hellén kitiüntetésekét.* 2Makk 4,13–15. (*Deuterokanonikus bibliai könyvek a Septuaginta alapján*. Magyar Bibliatársulat, Kálvin János Kiadó, Budapest 1998.)

¹¹ Ld. Varga Zsigmond J.: σεβόμενοι című szócikk. In: uő: *Görög–magyar szótár az Újszövetség irataiboz*. Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest 1992, 861.

¹² Roloff, Jürgen: *i. m.* 257.

megek isteneit, hanem az, aki az isteneknek tulajdonítja mindazt, amit a tömeg gondol róluk.¹³ Epikurosz tehát nem fordult el a vallási gyakorlatoktól, hanem betartotta ezeket, de nem osztotta a tömeg véleményét. Követői azonban továbbléptek e mérsékelt kritikán. Titus Lucretius Carus, például, aki tankölteménybe foglalta és taglalta Epikurosz természetéről és világról alkotott véleményét (Kr. e. 1. század), határozottan agresszív vallásellenességet képviselt. Azt vallotta, hogy mindenre, amitől fél az ember, van természetes magyarázat. A természetnek e tudományos megközelítése megszabadítja az embert a félelmeitől, és fölöslegessé teszi a vallást.

2.4. A sztoikusok

A sztoikusok iskoláját Kitioni Zénón (Kr. e. 336 körül – 264) alapította Kr. e. 300-ban. Minden valószínűség szerint az Epikurosz tanaira reagálva kezdett el tanítani a „festett oszlopcsarnokban” (στοά ποικιλή). A sztoicizmus esetében nem az alapító tanítása uralja a gondolkodást, hanem az idők folyamán előállt, önálló bölcselek gondolatai, akik a maguk módján magyarázták az iskola tanait. Ez az iskola két fontos gondolkodót adott az 1. század folyamán: Senecát (Kr. e. 4 körül – Kr. u. 65) és Epiktétoszt (Kr. e. 55 körül – 120 körül).

A sztoikusoknál a legmagasabb életcél a jó cselekvése, a felelősségtudat és az igazságosság. Az embernek feladata van a társadalomban, és ahol lehet, tennie kell a közügyért. Ez ellentétben áll az epikureusok magatartásával, akik visszavonultan éltek. A politikai irányultságú rómaiak számára vonzóbb volt a sztoikus gondolkodás. Ahhoz, hogy az ember tisztességgel elláthassa a feladatát, meg kell tanulnia megzabolázni az ösztöneit, hogy így eljusson a belső nyugalmi állapotba.¹⁴ Ez a „sztoikus” magatartás tette híressé az iskolát.

Ami a vallásról szóló tanítást illeti, a sztoikusok Epikurosz tanainak ellenkezőjét állították. Az istenség nem tartja magát távol az emberi eseményektől, sőt mindenben jelen van. Ő a lélek, amely mindent áthat. Ez azt is jelenti, hogy az istenség mindent vezet és kormányoz. A sztoikusok vallották az isteni gondviselést. John van Eck az Odüsszeusz szavait idézi az *Iliász*-ból: „Mozgás közben sem vagyok rejtve előled”, s ezzel hozza összefüggésbe a Pál beszédében megjelenő gondolatot, hogy Isten nincsen távol egyikünkötől sem.¹⁵ A sztoikusok

¹³ Eck, J. van: *i. m.* 371.

¹⁴ ἀπάθεια – *közöny*, illetve Epiktétosznál az ἀταραξία; ld. *Kézírónyvecske* 29,7: „Jól fontold meg: akarsz-e ezekért cserébe szenvedélytelen állapotot, szabadságot és lelki nyugalmat? Ha nem akarsz, vigyázz! Ne tégy úgy, mint a gyerekek, ne légy előbb filozófus, azután vámszedő, később szónok, végül a császár helytartója. Ezek a foglalkozások nem illenek össze. Egyöntetű embernek kell lenned, akár erkölcsös vagy, akár erkölcstelen: vagy az irányító szellemed kell kiművelned, vagy a külső oldalad; vagy a bensőd formálására fordítsd művészeted, vagy a külső viszonyok alakítására. Más szóval: vagy a filozófusnak, vagy a közönséges embernek az életet kell vállalnod.” (*Epiktétos Kézírónyvecskeje vagyis a stoikus bölcs breviáriuma*. Ford. Sárosi Gyula. Utószó: Steiger Kornél. Móra Kiadó, Budapest 1991.)

¹⁵ Eck, J. van: *i. m.* 373–374.

megpróbáltak belesimulni az isteni vezetésbe. Epiktétosz szerint az igazi szabadság az, ha az ember mindent úgy akar, amint az történik:

„A jámborságot illetően az istenekkel szemben – tudnod kell – az a legfontosabb, hogy helyes véleményt alkoss róluk: kétségtelenül léteznek és mindent szépen és igazságosan kormányoznak, neked pedig azt parancsolják, hogy engedelmeskedj nekik, nyugodj meg mindenben, ami történik, jó szívvel alkalmazkodj a helyzethez, mert a legjobb belátással intézik sorsunkat. Ha így jársz el, sohasem káromolod majd az isteneket, és nem panaszkodol, hogy nem törődnek veled.”¹⁶

A sztoikusok is megvetették a népi vallásosságot. Kritizálták a nép által gyakorolt rituálékat, amelyekkel az emberek az istenek kedvében kívántak járni. Seneca legszívesebben eltörölte volna őket.

2.5. Az Areopágosz tagjai

A legtöbb írásmagyarázó szerint Pált az Areopágosz *elé* és nem az Areopágoszra, az Akropolisztól észak-nyugatra álló Arész-dombra vitték.¹⁷

Ha az első fordítási lehetőséget vesszük figyelembe, az Areopágosz egyértelműen azt a jogi kollégiumot jelenti, amelyik korábban ezen a dombon gyűlésezett, de Pál athéni tartózkodása idején már a *Királyi oszlopcsarnok*nak (Στοά βασιλέως) nevezett tanácsépületben végezte tevékenységét, és számon kérhetett bárkit, aki újszerű, addig ismeretlen tanokat hirdetett. A kollégiumra úgy tekintettek, mint amelyet a város istene, Athéné alapított. Voltak idők, amikor az Areopágosznak politikai hatalma is volt. De Arisztotelész, aki a Kr. e. 4. században leírja az állam berendezését, azt jegyzi meg, hogy az Areopágosz elé a gyilkossági ügyek, halálos kimenetelű mérgezések és gyújtogatások kerültek, de nem tárgyalta vallási vonatkozású ügyeket. Ha úgy értelmezzük ezt a verset, hogy Pált a kollégium elé vitték, akkor ez az egyetlen előfordulási hely a Szentírásban, amely szerint ez a kollégium vallási ügyet tárgyal.

Ha a második fordítási lehetőséget fogadjuk el, és azt állítjuk, hogy az apostolt az Areopágoszra vitték, akkor a háború istenéről elnevezett Arész-dombra kell gondolnunk, ahol ez a tanács korábban gyűlésezett.

Nyelvi szempontból mindkét variáns lehetséges. A kérdést tartalmi szempontból kell eldönteni. A legtöbb írásmagyarázó az első változatot tartja elfogadhatónak. John van Eck szerint is ez lenne a helyes megközelítési mód, ugyanis:

- a) a 18. versben megfogalmazott állítás vádként hangzik el (*Néhány epikureus és sztoikus filozófus is vitázott vele, akik közül egyesek ezt kérdezték: „Mit akarhat*

¹⁶ Epiktétosz: Kézikönyvecske 30,1 (Epiktétosz Kézikönyvecskéje vagyis a stoikus bölcs breviáriuma).

¹⁷ ApCsel 17,19: ἐπιλαβόμενοι τε αὐτοῦ ἐπὶ τὸν Ἄρειον πάγον ἤγαγον... A Magyar Bibliatársulat fordítása szerint: *Ekkor megfogták, az Areopágoszra vitték...*

ez a fecsegő mondani?” Mások ezt mondták: „Úgy látszik, hogy idegen istenségek hirdetője”, mivel Jézust és a feltámadást hirdette.);

- b) Lukács úgy mutatja be Pált, mint valami második Szókratészt, aki a Kr. e. 5. században naponta vitatkozott a piacon lévőekkel; Szókratészről pedig tudjuk, hogy az új istenek bevezetése miatt ítélték el, és kellett kiinnia a méregpooharat;
- c) Pál egyik hallgatója az areopágita Dioniziosz (Dienes), aki – nevéből következtetve – tagja volt a tanácsnak (*Néhány férfi azonban csatlakozott hozzá, és hívővé lett: közöttük az areopágita Dioniziosz is, egy Damarisz nevű asszony, és velük együtt mások.* 17,34);
- d) az ApCsel-ben az evangélium hirdetői ismételtelen a hivatalosságok elé kerültek, és számot kellett adniuk az általuk hirdetett tanokról.¹⁸

Az ApCsel-ben más helyen is előfordult, hogy Pált a hatóságok elé állították pl. Filippiben (16,19) és Thesszalonikában (17,6). Mindkét helyen a zsidók által felbújtatott tömeg kényszerítette ki a kihallgatást. Itt azonban Athén szellemi eliteje volt kíváncsi a Pál tanaira. Nyitott kérdés, hogy kik vitték Pált a tanács elé? Az sem egyértelmű, hogy lehet-e itt szó hivatalos letartóztatásról. Lukács egy ehhez hasonló eseményről tudósít a 18,12–13-ban: *Amikor pedig Gallió volt Akhája helytartója, a zsidók egy akarattal Pálra támadtak, a törvényszék elé vitték, és így szóltak: „Ez az ember arra csábítja az embereket, hogy törvényellenes módra tiszteljék az Istent.”*

Vannak, akik azt állítják, hogy itt nincs szó hatósági kihallgatásról. Feltételezésüket azzal indokolják, hogy Pál nem védőbeszédet mondott, hanem ígét, idegen és új dolgokat hirdetett, és ezért vált gyanússá. Az antik világ szerette a megszokottat, a régit. A rómaiak az ősök erkölcsei szerint éltek, a zsidók a saját hagyományaikat követték. Az evangélium újszerűsége mindkét csoport számára veszélyforrást jelentett.¹⁹ Lukács szerint feszültség és vita van az evangélium és a pogányság között, és ez látható az athéni események mögött is.

3. Az igehirdetés tartalma

A legtöbb írásmagyarázó egyetért abban, hogy Pál a második missziói út során járt Athénben, és ott is missziói tevékenységet folytatott (18. vers). Ezt igazolja a 15. vers (*Pált pedig elvitték kásérói egészen Athénig, majd visszatértek azzal az utasítással, hogy Szilász és Timóteus minél hamarabb menjen hozzá.),* valamint a fentebb idézett 34. versben említett két név. Azt azonban az írásmagyarázók többsége tagadja, hogy Pál az athéni filozófusokkal vitázott volna és az Areopágosz, a jogi kollégium előtt tartott volna beszédet.²⁰ A kutatók megegyeznek abban, hogy a kerettörténet és az Areopágoszon elhangzott beszéd az ApCsel írójától

¹⁸ Eck, J. van: *i. m.* 376.

¹⁹ Uo. 377.

²⁰ Pesch, Rudolf: *Die Apostelgeschichte (Apg 13–28)*. Evangelischer-Katholischer Kommentar zum Neuen Testament, V/2. Benziger Verlag, Neukirchener Verlag, Zürich, Einsiedeln, Köln 1986, 130.

származik. Lukácsnak nem az a szándéka, hogy a jogi kollégium működéséről tudósítson. Az általa szerkesztett areopágoszi beszéddel az evangélium és a pogányság közötti feszültséget akarta érzékeltetni. Bárhogyan is vélekedjenek az írásmagyarázók,

„Pál mindenütt, ahol megfordult, az élő Isten üzenetét hirdette, esetenként alkalmazkodott hallgatóihoz. Az általa hirdetett üzenet az a jó hír, amely keresztülhúzza az emberi bölcselkedést. Sokkoló üzenet, mert az élő Istenhez fordít a bálványimádásból. Hallatlan üzenet, mert bűnös tudatlanságnak nevezi a vallásbölcséleti kultúrát.”²¹

3.1. A zsinagógában

Athénben, mint általában mindenütt, ahol Pál igét hirdetett, első hallgatói a zsidó közösség tagjai voltak. Nem tudjuk, hogy miről beszélt a zsinagógában, azonban az elhangzottakra az ApCsel-ben előforduló igehirdetési modellekből következtethetünk.

„Lukács második könyvében három igehirdetési modellt találunk. Az ezek közötti különbséget elsősorban a hallgatók határozzák meg. Egyik modell a zsidóknak szóló igehirdetés, amely a következő elemeket tartalmazza: emlékezés Izráel történelmére; a zsidók bűnrészessége a Jézus megölésében; a Jézus feltámadása, az eljövendő haragtól való megmenekülés lehetősége és a megtérésre való felhívás.”²²

Lukács rendkívül szűkszavú és csak annyit jegyez meg: *Nap mint nap vitázott a zsinagógában a zsidókkal és a hozzájuk csatlakozott istenfélőkkel...* (ApCsel 16,17)

3.2. Athén piacán: Jézus és a feltámadás

A kerettörténetben, a 18. vers szerint („Úgy látszik, hogy idegen istenségek hirdetője”, mivel Jézust és a feltámadást hirdette.) az apostol idegen isteneket hirdet. Szókratészt is azért ítélték el, mert új isteneket hirdetett. Pál idegen, a hallgatók számára „egzotikus” isteneket hirdet. Az apostol azonban csak Jézusról és az ő feltámadásáról beszélt Athén piacán. Vannak olyan írásmagyarázók, akik szerint a hallgatók félreértették a *feltámadás* (ἀνάστασις) kifejezést és egy női istenségnek gondolták. Ezért a Jézusról és *Anasztázisz*ről beszélő apostolban egy keleti egzotikus vallás propagandistáját látták. Mások szerint ez erőltetett magyarázat és a 32. versben található (*Amikor a halottak feltámadásáról hallottak, egyesek gúnyolódtak, mások pedig azt mondták: „Majd meghallgatunk erről máskor is.”*), így a feltámadással kapcsolatos hallgatói reakció sem utal egy ilyenszerű értelmezésre.²³

²¹ Noordegraaf, A. van: Handelingen 17,21. In: Werkgroep kerk en prediking (red.): *Postille 1999–2000*. Uitgeverij Boekencentrum, Zoetermeer 1999, 137–140.

²² Ginkel, A. van: Handelingen 17,28. In: Werkgroep kerk en prediking (red.): *Postille 1996–1997*. Uitgeverij Boekencentrum, Zoetermeer 1996, 212–214.

²³ Vö. Pesch, Rudolf: *Die Apostelgeschichte* (Apg 13–28), 140.

A Pál leveleiből ismert, hogy az apostol szolgálatát a Jézus Krisztusról szóló biznyságtétel határozta meg. *Mert úgy határoztam, hogy nem tudok közöttek másról, csak Jézus Krisztusról, róla is mint a megfeszítettéről.* (1Kor 2,2) Pál ezzel az üzenettel jelent meg a zsinagógákban és a piacokon, így Athénben is. Lukács nagyon szűkszavúan számol be erről is. Ezzel kapcsolatban is csak feltételezésekbe bocsátkozhatunk. Irányadó lehet a Conzelmann megállapítása:

„Feltűnő, hogy Pálnál szinte semmi szerepe sincs a történeti Jézusról szóló igehirdetésnek.”²⁴

A piacon elhangzó másik téma a feltámadás-kérdés. Erről bővebben lesz szó az areopágoszi beszéd végén.

3.3. Az Areopágosz előtt: egy ismeretlen Isten

A 22a vers igazolja, hogy Pál apostol nem az Areopágoszon, hanem a bizottság előtt lépett fel és tartott beszédet, hogy választ adjon az ellene felhozott vádakra. J. Roloff szerint „Pál az Arész domb legmagasabb pontjára állva” kezdte el beszédét.²⁵ Ez a feltételezés azonban nem helytálló, ha figyelembe vesszük azt, hogy Pál idejében az Areopágosz már nem a korábbi helyén, az Arész-dombon ülésezett, hanem a királyi oszlopcsarnokban.

A bizottság előtt Pál már nem említi közvetlen módon a bálványok miatti felháborodását. Hallgatóit ismerve, tudja, hogy ezzel elzárná a kommunikáció útját, és ezért így kezdi beszédét: *Athéni férfiak, minden tekintetben nagyon vallásos embereknek látlak titeket...* (ἄνδρες Ἀθηναῖοι, κατὰ πάντα ὡς δεισιδαιμονεστέρους ὑμᾶς θεωρῶ. 17,22). A δεισιδαιμονεστέρους (a δεισιδαίμων melléknév középfoka) kifejezés *vallásosságot*, de ugyanakkor *babonásságot*, az istenektől való félelmet is jelent. Egyelőre nyitva marad a kérdés, hogy Pál itt dicsérni vagy elmarasztalni akarja a hallgatóit.²⁶ Ha a következő megállapítást figyelembe vesszük, akár az elmarasztaló szándék is elképzelhető.

„Egy Theophrasztosz nevű filozófus Kr. e. 319-ben adott ki egy sor ’jellemrajzot’, amelyben azt, aki fél az istenektől, úgy tüntette fel, mint aki kényszerűségből imádkozik és mutat be áldozatot, álomfejtőket kérdez, és mindenféle babonás cselekedeteket végez, s mindezt azért teszi, hogy az istenek kedvében járjon. Ha egy kígyó átsiklik a házában, ez számára elegendő ahhoz, hogy egy isten segítségét kérje, vagy egy oltárt állítson azon a helyen, ahol a kígyót látta.”²⁷

Beszéde bevezetőjében az apostol nem a számtalan bálványra (θεωροῦντος κατ-είδωλον οὐσαν τὴν πόλιν. – 16. vers) utal, hanem arra az oltárra, amelyet egy *ismeretlen istennek* (Ἄγνώστῳ θεῷ – 17,23) szenteltek. A Lukács által említett felirat

²⁴ Conzelmann, Hans – Lindemann, Andreas: *Arbeitsbuch zum Neuen Testament*, 525.

²⁵ Roloff, Jürgen: *i. m.* 259.

²⁶ Varga Zsigmond szerint az Újszövetség nem használja ezt a szót negatív értelemben. Ld. Varga Zsigmond J.: δεισιδαίμων címszó. In: *uő: Görög–magyar szótár az Újszövetség irataihoz*, 195.

²⁷ Eck, J. van: *i. m.* 381.

ebben a formában nem létezett. Sem az antik irodalom, sem a régészeti kutatás nem igazolta ezt. Pál csakis egy többes számban megfogalmazott „ismeretlen isteneknek” szentelt oltárfeliratot láthatott. Az antik íróknál is találkozunk olyan szenthelyekre és oltárookra való utalásokra, amelyeket több isten tiszteletére szenteltek.

„Ez a gyakorlat arra a politeista elképzelésre utal, amely szerint a kultikus tiszteletadás során vigyázni kell arra, hogy az ismert istenek mellett az ismeretlen istenek se maradjanak ki a nagy panteonból, és így az ember magára vonja azoknak haragját. Ezzel magyarázható, hogy az ismert istenek tiszteletére felállított oltárok mellett az ismeretlenek számára is állítottak oltárokat.”²⁸

A. van Ginkel így vélekedik:

„Az *ismeretlen istenek* feliratú oltár említésével nem az a cél, hogy a görög panteon még egy istennel gyarapodjék, hanem az, hogy világos legyen: itt valami másról van szó; egy olyan istenről, aki nem tartozik a panteonhoz. Ez igazolja azt a feltételezést, hogy az *egy ismeretlen isten* a politeizmussal való elégedetlenséget fejezi ki. A nép által tisztelt sok isten mögött keresték a legnagyobb istent, akinek névtelen oltárt építettek.”²⁹

Az ismeretlen istenekkel kapcsolatban az a feltételezés is megállja a helyét, hogy ismeretlen isten olyan istenség is lehetett, amely ismeretlen volt egy nép számára, míg a másik számára nem volt az. A zsidók istene is ismeretlennek számított a rómaiak és a görögök előtt. Ha ehhez még azt is hozzátesszük, hogy nem is volt szabad kiábrázolni, sőt még a jeruzsálemi templomban sem volt semmiféle kiábrázolás róla, akkor akár azt is lehetne feltételezni, hogy az *egy ismeretlen istenek* feliratú oltár a zsidók istenére is utalhatott.³⁰

Lukács evangélista egyes számban használja az ismert feliratot, nem határozott, hanem határozatlan névelővel: *egy ismeretlen istenek*. Az is érdekes, hogy a megfogalmazás szerint itt nem ez áll: „*akit* ti tudatlanul is tiszteltek” hanem: „*amit* ti tudatlanul tiszteltek” (ὁ οὖν ἀγνοοῦντες εὐσεβείτε – 17,30). Így ismeretlen isten tisztelete a *tudatlanság* jele.³¹ Úgy értelmezi a feliratot, mint a politeizmus elégtelenségét és kudarcát. Azáltal, hogy az athéniak felállítottak egy ilyen oltárt, csak azt igazolták, hogy az istenség valóságát nem tudták megragadni a kiábrázolás által. E felirat annak a bizonyítéka, hogy az isteni valóság az athéniak számára is a kultikus objekivitás határain túl van. Ugyanakkor jelzi azt a „részt”, ahol az athéni kegyesség még nyitott az igazi istenismeret előtt. Pál beszéde nem a naiv politeistáknak szól, hanem Athén szellemi elitjének.

²⁸ Roloff, Jürgen: *i. m.* 259.

²⁹ Ginkel, A. van: *i. m.* 213.

³⁰ Vö. Ézs 45,5–6.15. Ld. Pesch, Rudolf: *Die Apostelgeschichte (Apg 13–28)*, 136.

³¹ Uo. vö. *A tudatlanság időszeit ugyan elnézte Isten, de most azt hirdeti az embereknek, hogy mindenki mindenütt térjen meg.* – τοὺς μὲν οὖν χρόνους τῆς ἀγνοίας ὑπεριδὼν ὁ θεός, τὰ νῦν παραγγέλλει τοῖς ἀνθρώποις πάντας πανταχοῦ μετανοεῖν (ApCsel 17,30).

„Amikor Lukács megszerkesztette Pál beszédét, felhasználta az antik rétor rendelkezésére álló korabeli stílusesszközöket: a hallgatók közvetett megszólítását, a szavak többértelműségének a kihasználását, a hallgatók figyelmének egy ismert idézzettel történő megragadását. A korabeli retorikát tanuló személynek ismernie és használnia kellett ezeket a beszéd bevezetésénél.”³²

Pál csak a bevezetőben használta több értelemben a kifejezéseket. Ezek csupán arra szolgáltak, hogy közel férjen a hallgatók gondolatvilágához, majd áttér az egyértelmű beszédre, az evangélium hirdetésére. Ugyanakkor már itt megjelenik a két fél közötti távolság, ugyanis az apostol nem bölcséleti módszerrel akarja gyarapítani az athéniak istenismeretét, hanem az igehirdetés által (*ezt hirdetem nektek* – τούτο ἐγὼ καταγγέλλω ὑμῖν. 17,23), és megtérésre, hitre szólítja fel őket. Ez teljesen más megismerési út ahhoz képest, amit a filozófusok megszoktak.

3.4. Bizonyágtétel az apostol által ismert Istenről

Pál azt az Istent hirdeti, akit az athéniak nem ismertek, de akinek létezését mégis feltételezték, hiszen oltárt állítottak a tiszteletére. Erre az ad okot, hogy lejárt *a tudatlanság ideje* (17,30).

3.4.1. A teremtő Isten

Pál mindenekelőtt úgy beszél Istenről, mint Teremtőről. Ezzel már elhagyta a retorikai fogások területét és a bibliai igehirdetés területére lépett. Itt nem az eget és a földet, hanem a *kozmoszt* teremtette, mindennel, ami abban van (ὁ θεὸς ὁ ποιήσας τὸν κόσμον καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτῷ – 17,24). A figyelem univerzalista irányultságú. Az apostol az egész emberi nemzetségről és a földnek egész színéről beszél. Ezzel a szóhasználattal a görög gondolkozásnak megfelelő módon hirdeti Isten teremtő hatalmát.

A Pál által ismert Isten a mennyet és a földet teremtette. Amikor a görög a *kozmosz* szót hallotta, arra a világrendre gondolt, amelynek ő maga is része. Pál azt hirdeti, hogy Isten teremtette a kozmosz teljességét. John van Eck, Aristobuloszra és Philónra hivatkozva említi, hogy az Alexandriában élt írásmagyarázók is görög terminológiát használva magyarázták az ószövetségi iratokat. Így próbálták érthetővé tenni a Szentírás üzenetét a görög filozófiai gondolkozás számára is. Az Írás határozza meg a témát, de a továbbadás, tolmácsolás görög filozófiai fogalmak segítségével történik.

Pál ugyanabban a mondatban, amelyben a kozmosz teremtőjéről beszél, nem mulasztja el megemlíteni, hogy ez az Isten a menny és a föld Ura. Ez már megfelel az ószövetségi szóhasználatnak. Itt az is fontos, hogy ő az *Úr*. Az apostol ezzel jelzi az ember helyét a teremtett világban, amely a föld. A Préd 5,2–3 szerint: *Maradj megfontolt, és ügyelj, hogy ajkad okosan szóljon! Mert színméz csepeg a más asszonyának ajkáról, és inye simább az olajnál.* A mennyben lévő Úr terem-

³² Eck, J. van: *i. m.* 382.

tője, tulajdonosa és igazgatója az általa teremtett kozmosznak. Ezért jogában áll azt is eldönteni, hogy milyen módon tisztelhetik őt a teremtményei.

Amit az apostol ezzel kapcsolatban mond, az a pogány kultusz kritikájaként is értelmezhető: a világ teremtője nem lakik emberi kezekkel emelt épületben (17,24c). Nincs olyan véges templom, amely a végtelent befogadhatná. Ha Isten kézzel csinált templomban lakna, ez azt jelentené, hogy a teremtő alárendelhető a teremtménynek. Ugyancsak kritikai megjegyzés az a kultuszra vonatkozó megállapítás, amely szerint Isten, a kozmosz ura mindennel rendelkezik, s ezért nincs szüksége az emberek által hozott adományokra és teljesítményekre (17,25). Az apostol ezzel is a bibliai hagyományt követi (Zsolt 50,8–13: *...Észem-e a bikák húását, iszom-e a bakok véréit?*). Az Ószövetség bőséges anyagot szolgáltat a kultusz kritikájára. Például: *Ezt mondja az Úristen, aki az eget teremtette és kiterítette, szőlárddá tette a földet, és növényt sarjasztott, lebeletet ad a rajta lakó népnek, és lelket a rajta járóknak* (Ézs 42,5; ld. még 1Móz 2,7; Jób 32,8; Péld 1,23).

Isten teremtői, rendezői hatalmára utal az is, amit Pál a népek eredetével és a világban elfoglalt helyével kapcsolatban mond. Ő egy vérből, egy emberből (az apostol nem említi a nevét, de Ádámról van szó) teremtette az egész emberi nemzetséget (17,26a-b). Az apostol által ismert Isten az idő ura is (*rendelt idő* – προσεταιγμένους καιρούς), aki kijelöli az évszakokat (17,26c). Az idők kifejezés az évszakok gyümölcstermő váltakozására utal. Az ApCsel 14,17b-ben is erről van szó: *...a mennyből esőt adott nektek és termést hozó időket; bőven adott nektek eledelt és szívbéli örömet*. Isten nemcsak az időt, hanem a *teret* is rendezte, meghatározva a népek lakásának a határait (ὀρίσας ...καὶ τὰς ὀροθεσίας τῆς κατοικίας αὐτῶν). Ez a vers úgy is értelmezhető, hogy Isten határozza meg a lakóterületek határait, azaz ő választja külön a lakhatót a lakhatatlantól (vö. Ézs 45,18; Jób 38,8–11). Itt nem annyira a korszakok és a népek közötti határok meghúzásáról van szó, hanem inkább arról, amiről a Zsolt 74,17-ben olvasunk: *Te szabtdad meg a föld minden határát, te alkottál nyarat és telet.*³³

3.4.2. A kereshető és megtalálható Isten

Pál az általa ismert Istenről nemcsak azt mondja el, hogy ő a kozmosz és az ember teremtője, hanem arról is beszél, hogy az ember keresheti őt (17,27ab). (Ezeket a gondolatokat ismétli meg a Heidelbergi Káté 6. felelete, amely az ember rendeltetéséről szól: *Isten az embert jóvá és a maga hasonlatosságára, azaz valószínűségi igazságban és szentségben teremtette, hogy az ő teremtő Istenét igazán megismerje, szívből szeresse, örök üdvösségben vele éljen, őt dicsérje és magasztalja.*) Isten a maga képére teremtett embernek életfeltételeket, lakóteret biztosított, a maga részéről mindent megtett annak érdekében, hogy megtalálható legyen, s így természetes elvárás az ember iránt, hogy keresse őt. Mit kell érteni ezen?

„A görög filozófia nyelvén a keresés az igazság racionális felkutatására és megvizsgálására szolgáló kifejezés. Ezzel szemben a Bibliában az *Istent keresni* szó-

³³ Ld. Pesch, Rudolf: *Die Apostelgeschichte (Apg 13–28)*, 137–138.

kapcsolatnak összehasonlíthatatlanul szélesebb és egyben egzisztenciális értelmű jelentése van: teljesen Istennek szentelt életformáról, az Istennel való üdvözítő közösségről van szó (Ám 8,12; Zsolt 14,2; 53,3; Róm 3,11; 10,20).³⁴

Kérdés, hogy Lukács vajon a görög filozófiai gondolkozáshoz akar kapcsolódni ezzel a kifejezéssel, vagy inkább a bibliai értelemben való istenkeresésre akart-e buzdítani. Az utóbbira gondolva a keresés célja, túl az Isten létezéséről való tudáson, az igaz istenismeret és az ebből fakadó helyes istentisztelet. Az istenismeret hiánya nem csupán ismereti deficitet jelent, hanem hibás istentisztelethez, bálványimádáshoz vezet (ld. 17,29).

Istent lehet keresni, adott a megtalálás lehetősége is, az eredményesség azonban nem biztos. Ez a bizonytalanság jut kifejezésre a ψηλαφίζω – *kítapogatni* igében (εἰ ἄρα γε ψηλαφήσειαν αὐτὸν). Ez a kifejezés a LXX-ban a sötétben való botorkálást jelenti (5Móz 28,29: *Déli napfényben is tapogatózni fogsz, abogyan a vak tapogatózják a homályban.*³⁵ Ld. Még Bír 16,26.).³⁶ Az Ézs 59,10-ben is erről olvasunk: *Tapogatózunk a falat, mint a vakok, tapogatózunk, mint akinek nincs szeme. Botladozunk fényes délben, mintha alkonyat volna, és sötétségben vagyunk, mint a holtak.*

3.4.3. Isten közel van

A kereső emberen múlik, ha nem találja meg Istent. A Teremtő azáltal segíti a keresést, hogy az általa teremtett emberről gondoskodik és nincs messze tőle (17,27c). Itt egy olyan megállapítással van dolgunk, amely a legközelebb áll a sztoikus gondolkozáshoz. Ez a megállapítás, *mert őbenne élünk, mozgunk és vagyunk* (17,28), az ember és Isten közötti kapcsolat kifejezésére szolgál. Eszerint az ember természeténél fogva rokon az istenséggel (istenekkel).

„Seneca 41. levelében is szó van erről a közelségről (*Epistulae* IV. 41,1): *Isten közel van hozzád, veled van, benned van.*”³⁷

Az Ószövetség is beszél az Isten emberekhez való közelségéről (5Móz 4,7.30: *Mert melyik nagy nemzethez vannak olyan közel az istenei, mint hozzáánk a mi Istenünk, az ÚR, valabánszor kiáltunk hozzá?! De ha keresni fogod ott az URat, a te Istenedet, megtalálsz, ha teljes szíveddel, lélekeddel keresed.* Ld. még Zsolt 139,5), de itt kizárólagosan a választott népről van szó. Lukács az Isten emberhez való közelségét nem panteista módon képzelel el. Ő ezt a közelséget a teremtésből vezeti le: Isten azért nincs messze az embertől, mert a maga képére teremtette őt (1Móz 1,26–27). Számára a *benne élünk* kifejezés egyértelmű folytatása a 25. versben foglaltaknak: *...ő ad mindenkinek életet.*

³⁴ Roloff, Jürgen: *i. m.* 263.

³⁵ καὶ ἔση ψηλαφῶν μεσημβρίας ὡσεὶ ψηλαφήσαι ὁ τυφλὸς ἐν τῷ σκοτεινῷ καὶ οὐκ εὐδοῶσει τὰς ὁδοὺς σου καὶ ἔση τότε ἀδικούμενος καὶ διαρπαζόμενος πάσας τὰς ἡμέρας καὶ οὐκ ἔσται σοὶ ὁ βοηθῶν.

³⁶ Ld. Pesch, Rudolf: *Die Apostelgeschichte (Apg 13–28)*, 138.

³⁷ Eck, J. van: *i. m.* 387. Ld. még Pesch, Rudolf: *Die Apostelgeschichte (Apg 13–28)*, 138.

Pál a görög költőket idézve próbál egészen közel kerülni a hallgatóihoz, akik bizonyára ismerték a Zeusz-himnuszról származó idézetet: *Bizony az ő nemzetsége vagyunk.* (17,28) Azáltal, hogy többes szám első személyben fogalmaz, visszautal a 26. versre, amelyben arról beszélt, hogy Isten az egész emberi nemzetséget egy vérből teremtette. Ennek a teremtő Istennek a nemzetségéhez tartozik a zsidó-keresztyén apostol és az athéni pogány egyaránt. A teremtővel ennyire szoros kapcsolatban álló embernek (*Mivel tehát az Istennemzetsége vagyunk...* 17,29) tudnia kell, hogy az általa készített kép semmi esetre sem felelhet meg az igaz Istennek. Amikor a görög költőket idézve vezeti be az istenábrázolás kérdésének kritikáját, akkor mintegy feltételezi, hogy a görögöknek is kellene tudniuk azt, ami ezzel kapcsolatban elhangzik: nekik is rá kellett volna jönniük a görög világban elterjedt és gyakorolt istentiszteleti praktikák tarthatatlanságára.³⁸

Az istenábrázolás kritikájának mély ószövetségi gyökerei vannak. A legismeretesebb ezek közül a második parancsolat (2Móz 20,4–6). De meg lehet említeni a prófétai iratokban megjelenő éles pogány képi kultúrakritikát is (Ézs 40,18–19; 44,12–20; 46,5–7). Az ember a bálványképek által szeretné rendelkezési állományba helyezni Istent és így befolyásolhatóvá tenni őt. Pál tudta, hogy a korabeli filozófusok nagy részénél elterjedt volt a képkritika, ezért remélhette, hogy az istenábrázolással kapcsolatos megállapítás megértésre talál hallgatói előtt.³⁹

3.5. Megtérésre való felhívás

Az eddig elhangzottak alapján, az apostol áttér egy nyomatékosabb keresztyén üzenet megfogalmazására. A hallgatóknak, akik eddig mintegy vele együtt gondolkozva követték az érvelését, most az evangéliumot kell meghallaniuk. Itt már nem az emberi értelem következtetéseiről, hanem Isten nagyságos tetteiről van szó.

„Az apostol nem az istenismeret hiányára hivatkozik, amelyet pótolni lehet az eddigi megismerés módozatokkal, hanem hibás magatartásról beszél, amely csakis Isten beavatkozásával küszöbölhető ki. Most maga Isten teremt megtérési lehetőséget. Kerüli a bűn kifejezés használatát, de amikor a tudatlanságot említi és azt az ítélettel hozza összefüggésbe, azt jelzi, hogy itt nemcsak intellektuális deficitről van szó, hanem egzisztenciálisan hibás magatartásról, amelynek következtében az ember kivonta magát teremtője közösségéből.”⁴⁰

A *most* idői változást jelöl. Krisztus feltámadása által, amely csak a 31. versben kerül előtérbe, új korszak kezdődött el az Isten és emberiség kapcsolatában. Isten elnézi, büntetlenül hagyja a pogányok eddigi hibás magatartását, hogy most új és más módon lépjen kapcsolatba velük, éspedig az egész világon

³⁸ Vö. Pesch, Rudolf: *Die Apostelgeschichte (Apg 13–28)*, 139.

³⁹ Uo. 139–140.

⁴⁰ Roloff, Jürgen: *i. m.* 265.

hirdetett evangélium által. Ebben a versben ismét hangsúlyozottan univerzalista gondolat jelenik meg: *mindenki mindenütt*. Isten, aki az egész emberi nemzetséget egy vérből teremtette, azt akarja, hogy ez most megtérjen és visszataláljanak az ő közösségébe. A megtérésre való felhívás az ítélet meghirdetése által válik sürgetővé (Zsolt 9,9: *Igazságosan bírászkodik a világ fölött, részrehajlás nélkül ítéli a nemzeteket*). Nincs szó az ítélet napjának a közelségéről, csupán arról, hogy bizonyosan bekövetkezik, amennyire bizonyos az is, hogy Jézus feltámadt a halálból. Érdekes, hogy Pál *egy férfiről* beszél. Nem említi név szerint Jézust, mint ahogy a 26. versben sem mondja ki Ádám nevét.⁴¹ Az Areopágosz tagjai, akik úgy gondolták, hogy jogukban áll ítéletet mondani az apostol felett, most meg kell hallják, hogy Isten fog ítélni fölöttük is.

3.5.1. A feltámadás

„Sok ApCsel 17-ről írott kommentár az areopágoszi beszéd bevezetőjére és közepére helyezi a hangsúlyt. Szerintünk Jézus feltámadása az athéni igehirdetés leglényegesebb része. Amint a négy evangélium is a Krisztus feltámadásáról szóló bizonyágtétellel végződik egy belső logika szerint, úgy az apostol athéni igehirdetése is a Jézus feltámadásáról való bizonyágtételben éri el a csúcspontját.”⁴²

A dualista módon gondolkozó görögök számára elképzelhetetlen, sőt boldogságnak tűnik a halottak feltámadása.

„A halál a görög gondolkozás és élet sötét háttere, amely még az élet élvezetét is befolyásolja. Ezen a filozófiai iskolák elmélete sem változtatott. Jóllehet Platon a lélek halhatatlanságát hirdette, ez nem vált általánosan elfogadottá a görög gondolkozásban. Az epikureusok és sztoikusok a maguk módján próbáltak meg helyet biztosítani a halálnak gondolkodásukban. Az epikureusok igyekeztek távol tartani maguktól és általában az élettől a halál kérdését, a sztoikusok pedig igyekeztek tudomásul venni a halál valóságát. Seneca szerint úgy kell szeretni az életet, hogy amikor nincs más kiút, könnyedén lehessen elválni az élet fonálát. (*Epistulae* III. 26,10).”⁴³

Pál a feltámadás hirdetésével (17,31b) a hallgatók legmélyebb életérzését érintette. Ennek elfogadásához az lett volna szükséges, hogy teljesen másként közeledjenek a halál kérdéséhez. Alapjaiban kellett volna megváltoznia a görög gondolkozásmódnak. Pál arról az Istenről beszél, aki az üdvösséget nem a létező emberi egzisztencia fokozásával, magasabb szintre emelésével szerzi meg, hanem a halálból életet teremtő hatalma által. Ez az üzenet már elfogadhatatlan volt a hallgatók számára. Ennek ellenére Pál nem ismer alkut a feltámadás kér-

⁴¹ Vö. Pesch, Rudolf: *Die Apostelgeschichte (Apg 13–28)*, 140.

⁴² Jongeneel, J. A. B.: *Handelingen 17,32–34*. In: Werkgroep kerk en prediking (red.): *Postille 1983–1984*. Uitgeverij Boekencentrum, Zoetermeer 1983, 188–191.

⁴³ Eck, J. van: *i. m.* 397.

désében, hiszen Jézus feltámadása az alapja az ő apostoli szolgálatának és a Jeruzsálemből kiindult világmiszióknak.

4. Az igehallgatók viszonyulása

4.1. *A diaszpóra-zsidók*

Semmit sem tudunk arról, hogy a zsinagógában milyen hatást ért el a Pál „vetekedése”. Annyit azonban lehet sejteni, hogy az evangéliumi tanításról folyó tanító-tisztázó beszélgetés nem volt valami eredményes. Ha Lukács nem említi, akkor feltételezhetjük, hogy az apostol nem ért el sikert az athéni zsidó közösség szűk körében. Ezt az is igazolja, hogy míg más helyeken hosszasan elidőzött a zsinagógában és több szombaton is hirdette az evangéliumot, addig itt nagyon rövid idő alatt kereste és találta meg a pogányokhoz vezető utat. A nagyon szűkös beszámoló alapján inkább arra lehet gyanakodni, hogy a zsidók közömbösek maradtak: nem igazán érintette meg őket az apostol személye, illetve beszéde.

4.2. *Az athéniek*

E cím alatt kiemelten az epikureusokról és a sztoikusokról lehet szó. Az Agorán ógyelgők viszonyulása már egyértelműbb: ők *csúfondárosan bizalmatlanok*. Ez abból derül ki, hogy *fecsegőknek* nevezik az apostolt (17,18). Az erre használt görög kifejezést, a *σπερμολόγος*, amely az Újszövetségben csak itt fordul elő, Varga Zsigmond így értelmezi:

„[...] tkp. (a szántóföldön) *magvakat szedegető madár: vetési varjú* (metonimikus használata esetén 'szarka' is lehet).”⁴⁴

Az athéni filozófusok ezzel a névvel illetik Pált, tehát egy kategóriába veszik őt az athéni piac jellegzetes figuráival, akik részint a zöldség hulladékot szedgették össze, hogy abból éljenek, másrészt az Agorán megforduló és megszólaló filozófusok „szellemi hulladékaiból” szemelgettek, és így igyekeztek bölcseneknek tűnni. Ez a megjegyzés nem éppen dicséretes az apostolra nézve, és a hallgatók gondolkozásmódját, csúfondáros bizalmatlanságát jelzi. A hallgatókban fellelhető a *közönséges kíváncsiszkodás* is. Sokan valami szórakoztató alkalomra számítanak, és nem tekintik az evangéliumot hirdető apostolt beszélgetőpartnernek. Ilyen hozzáállás mellett nem lehet igazi párbeszédre számítani. Ez azonban nem akadályozza meg abban, hogy *teljes komolysággal* hirdesse a rábízott evangéliumot, és megpróbáljon párbeszédet teremteni a hallgatóival.

A 19. versben olvasható kérdés – „*Megtudhatjuk-e, mi az az új tanítás, amelyet hirdetsz?*” –, valamint a 20. versben álló óhaj – „...*szeretnénk tehát megérteni, hogy mik ezek*” – már komolyabb szándékról tanúskodnak. Pált tehát ezek miatt fog-

⁴⁴ Ld. Varga Zsigmond J.: *σπερμολόγος* címszó. In: uő: *Görög–magyar szótár az Újszövetség irataiboz*, 877.

ták meg és vitték az Areopágoszra. Ezt pedig úgy is lehet értelmezni, hogy magukkal vitték, de lehet egy erőszakosabb cselekedetre, formális letartóztatásra utaló jelentése is (vö. ApCsel 21,33). Az areopágoszi beszéd után már egyértelmű a hallgatók elutasítása. Egyesek nyíltan csúfolódnak, mások pedig ezzel a semmitmondó ígérettel rázzák le magukról az apostolt: „Majd meghallgatunk erről máskor is.” (17,32b; vö. ApCsel 2,13; 4,25)

5. Az athéni igehirdetés eredményessége

A beszámoló Pál apostol rövid athéni tartózkodásának eseményeit írja le. Jürgen Roloff szerint ez nem több mint egy mellékes jelenet.⁴⁵ Azt is lehetne mondani, hogy Pál Macedóniából Korinthusba utazott, és megállt a görög fővárosban egy prédikáció erejéig. Nemcsak azt lehet megállapítani, hogy rövid idejű volt az apostol athéni tevékenysége, hanem azt is elmondhatjuk, hogy szavai sem a zsinagógában, sem pedig a piacon nem voltak igazán eredményesek. Az igehirdetés elvárt hatása elmaradt, vagy legalábbis csekélynek nevezhető. Gyülekezet nem alakult a városban. Némely férfiak hittek, de Lukács csak két személyt említ név szerint: az areopágita Dionizioszt és egy Damaris nevű asszonyt, majd hozzáfűzi, hogy *velük együtt mások* is csatlakoztak Pálhoz (17,33–34). A két név szerint megemlített személy közül az areopágita Dioniziosz ragadhatja meg figyelmünket, ugyanis, amint azt a neve is jelzi, tagja volt a nevelésért és tudományért felelős athéni tanácsnak. A későbbi keresztyén hagyomány szerint Dioniziosz Athén első püspöke lett.⁴⁶

Lukács ezeket a szegényes adatokat használta fel arra, hogy egy olyan jelenetet állítson össze, amely írói szempontból a könyv csúcspontját jelenti, de ugyanakkor az egyik legvitatottabb szakasz is.⁴⁷ Lukácsot minden valószínűség szerint a „hely szelleme” ihlette meg és ösztönözte arra, hogy művészileg megszerkesztett beszédet írjon. A beszéd különlegességét az is emeli, hogy nemcsak bibliai, hanem – a kortárs filozófiai irányzatok ismeretében – Szentírásen kívüli szövegeket is idéz. Athén a görög művészet, vallás és filozófia központja volt, és hanyatlása után még hosszú ideig e nagy szellemi hagyomány szimbóluma maradt. Amit Lukács itt leír, az a kritikus konstelláció, amely mindenütt jelentkezett, ahol az evangélium a tanultaknak a filozófia által meghatározott vallásosságával találkozott. Itt nem annyira az evangélium és a politeista pogányság közötti ellentétről, mint inkább a már említett filozofikus vallásosság és evangélium feszültségéről van szó. Egyes írásmagyarázók szerint éppen e sikertelen prédikáció készítette arra az apostolt, hogy revideálja az igehirdetését és kidolgozza a fontos leveleiben megjelenő keresztteológiát.⁴⁸

⁴⁵ Roloff, Jürgen: *i. m.* 254.

⁴⁶ Vö. Pesch, Rudolf: *Die Apostelgeschichte (Apg 13–28)*, 140–141.

⁴⁷ Uo. 140.

⁴⁸ Roloff, Jürgen: *i. m.* 255.

Összefoglalás

Az ApCsel a Jeruzsálemből kiinduló és a Római Birodalom fővárosáig terjedő missziótörténet. Pál apostol athéni prédikációja különleges helyet foglal el a könyvben. Az areopágoszi beszéd egy idegen elem, úgy az Újszövetségben, mint a Lukács műveiben. Ez az egyetlen pogányokhoz szóló beszéd az ApCselben, egészen pontosan olyan „tisztá” pogányokhoz, akiknek – az istenfélőktől eltérően – semmiféle kapcsolatuk sem volt a zsinagógával.⁴⁹ A beszéd vizsgálata után elmondható, hogy ha nem is idegen test, de mindenképpen különleges része a Pál missziói szolgálatának. Különleges és egyben példaértékű az, ahogyan az apostol odafigyel hallgatóira és bizonyos fokig alkalmazkodik hozzájuk. Leményesen keresi és találja meg azt a rést a görög filozófiai gondolkodás és vallásosság rendszerén, amelyen át az evangélium világossága hatolhat be abba. Amiként Isten azáltal alkalmazkodott a tőle elfordult emberhez, hogy *az Ige testté lett* (Jn 1,14), úgy alkalmazkodott az evangélium hirdetője is azokhoz, akiknek az örömhírt hirdette:

„Kereste a kapcsolópontokat gondolkozásuk, beszédmódjuk felé. Ennek egyik eklatáns példája az, hogy igénybe vette a görög bölcselőtől származó idézetet.”⁵⁰

Pál az areopágoszi beszéd elején és közepén messzemenően igazodott a bölcselő hallgatókhoz, de az evangélium magva, a feltámadás kérdésében nem ismert megalkuvást. Ennek a következménye az epikureusok csúfolódása, a sztoikusok hideg közönye, de némelyek hite is. Akik elutasították az evangéliumot, azokra a Mt 11,25b érvényes: *„Magasztallak, Atyám, menny és föld Ura, mert elrejtetted ezeket a bölcsék és értelmesek előtt, és felfedted a gyermekeknek.”*

A csekély eredmény ellenére mégis elmondható, hogy itt nem az apostol, hanem a hallgatók vallottak kudarcot, akik elszalasztották a talán csak egyszer adódó alkalmat. Nem ők voltak az elsők és az utolsók. A mindenkori evangéliumhirdetéssel együtt jár az elutasítás lehetősége is. Gondoljunk csak arra, miként viszonyultak némelyek Jézus tanításához vagy a Péter pünkösdi prédikációjához. Ez pedig a mindenkori igehirdetésre és igehallgatásra is érvényes. A mindenkori igehirdetők feladata pedig ez: még ha nem is számíthatnak átütő sikerre, Pál példáját kell követniük; nyitott szemmel kell járniuk a világban, igyekezniük kell megismerni és megérteni mások gondolkozásmódját. Meg kell ragadniuk minden alkalmat Jézus Krisztus evangéliumának hirdetése érdekében. Ennek azonban mindig úgy kell történnie, hogy a forma és a keretek változása közben mindig megmaradjon a tartalom.

Az ApCsel nem fejeződik be az areopágoszi beszéddel. Reménykeltő az, hogy – jöllehet az athéniek elutasították az evangéliumot – a misszió nem rekedt meg. Isten Igéjének diadalmas útja nem rekedt meg sem a térben, sem az időben. A misszióról maga Isten gondoskodik, aki éppen a kijelentés által ke-

⁴⁹ Eck, J. van: *i. m.* 399.

⁵⁰ Ginkel, A. van: *i. m.* 212.

rült közel az emberhez. *Mert ahogyan az eső és a hó lehull az égből, és nem tér oda vissza, hanem megöntözi a földet, termővé és gyümölcsözővé teszi; magot ad a magvetőnek és kenyeret az éhezőknek, ilyen lesz az én ígém is, amely számból kijön: nem tér vissza hozzám üresen, hanem véghezviszi, amit akarok, eléri célját, amiért küldtem.* (Ézs 55,10–11)

Felhasznált irodalom

- Conzelmann, Hans: *Grundriß der Theologie des Neuen Testaments*. 6., verbesserte Auflage bearbeitet von Andreas Lindemann. Mohr Siebeck, Tübingen 1997.
- Conzelmann, Hans – Lindemann, Andreas: *Arbeitsbuch zum Neuen Testament*. 11. Auflage. Uni-Taschenbücher Band 52. J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen 1995.
- Delobel, Joël: *Paulus. Een kennismaking*. Halewijn N. V., Antwerpen 2008.
- Deuterokanonikus bibliai könyvek a Septuaginta alapján*. Magyar Bibliatársulat, Kálvin János Kiadó, Budapest 1998.
- Eck, J. van: Paulus in Athene: De goden voor het gericht. In: *Handelingen. De wereld in het geding*. Uitgeverij Kok-Kampen 2003.
- Epiktétos Kézikönyvecskéje vagyis a stoikus bölcs breviáriuma*. Ford. Sárosi Gyula. Utószó: Steiger Kornél. Móra Kiadó, Budapest 1991.
- Ginkel, A. van: Handelingen 17,28. In: Werkgroep kerk en prediking (red.): *Postille 1996–1997*. Uitgeverij Boekencentrum, Zoetermeer 1996, 212–214.
- Jongeneel, J. A. B.: Handelingen 17,32–34. In: Werkgroep kerk en prediking (red.): *Postille 1983–1984*. Uitgeverij Boekencentrum, Zoetermeer 1983, 188–191.
- Kozma Zsolt: Az evangélium és a filozófia találkozása. In: *Alkalmas és alkalmatlan időben. Prédikációk*. Erdélyi Református Egyházkerület, Kolozsvár 1993, 297–300.
- Noordegraaf, A. van: Handelingen 17,21. In: Werkgroep kerk en prediking (red.): *Postille 1999–2000*. Uitgeverij Boekencentrum, Zoetermeer 1999, 137–140.
- Pesch, Rudolf: *Die Apostelgeschichte (Apg 13–28)*. Evangelischer-Katholischer Kommentar zum Neuen Testament, V/2. Benziger Verlag, Neukirchener Verlag, Zürich, Einsiedeln, Köln 1986.
- Roloff, Jürgen: *Die Apostelgeschichte*. Das Neue Testament Deutsch, Band 5. Vandenhoeck & Ruprecht Göttingen. 1981.
- Unnick, W. C. van: De historische Paulus. In: Berkouwer, G. C. – Oberman, H. A. (red.): *De dertinde apostel en de elfde gebod. Paulus in de loop der eeuwen*. Uitgeverij J. H. Kok N. V., Kampen 1971, 11–23.
- Varga Zsigmond J.: *Görög–magyar szótár az Újszövetség irataiboz*. Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest 1992.